

KÜLTÜRÜMÜZDEN ATASÖZLERİMİZE YANSIYAN İSLAM DİNİNİN İNANÇ ESASLARI: “ÂMENTÜ”*

Nuran YILMAZ¹

ÖZET

Yazılı ve sözlü edebiyat, bir milletin yaşayış biçimini ve dünya görüşünü yansıtır. Dolayısıyla o milletin dini-itikadi anlayışını da ortaya çıkarır. Buradan hareketle sözlü edebî kültür öğelerinden olan atasözleri, milletlerin dünya görüşlerine ışık tutar.

Bu sebeple çalışmamızda Müslümanlar arasında “Amentü” olarak bilinen iman esaslarının Türk atasözleri üzerindeki izleri takip edilmeye çalışılmıştır. Böylelikle Türklerin Allah, melekler, kitaplar, peygamberler, ahiret, kaza ve kader algısı ve anlayışı hakkında ipuçları elde edilebilir diye düşünülmüştür.

Sonuçta Türk atasözlerinin arasında müslüman Türklerin dini anlayışlarına büyük ölçüde tercüman olan atasözlerinin bulunduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Edebiyat, Atasözleri, “Amentü”, Türk Kültürü.

THE FUNDAMENTALS OF THE RELİGİON OF ISLAM WHICH HAS REFLECTED THE PROVERBS THROUGH OUR CULTURE

ABSTRACT

Textuel and verbal literature reflect the life style and philosophy of life of that a nation. Therefore the religious beliefs and convictions of that nation is cleared up. Hence, Proverbs that are one of the cultural elements of the verbal literature, enlighten vision of the nations.

For this reason, in this study the traces of the fundamentals of the religious faith which are known as “Amentü” among the muslims are tried to be followed through the Turkish proverbs. In this way it is considered that clues can be obtained about the sensation and belief of Turkish people about, Allah (God, Lord), the angels, the holy books, prophets, nextworld adjudication, fate.

Consequently, it appears that there have been proverbs which mostly articulate to the religious beliefs of the Muslim Turks among the Turkish proverbs.

Key Words: Literature, Proverbs, “Amentü-the fundamentals of the religion of İslam, Turkish Culture.

Giriş

Kültürün çok sayıda tanımı yapılmıştır. Bunlardan birine göre; “Kültür, tarih bakımından mevcudiyeti kesin olarak bilinen bir toplumun, sosyal etkileşme yoluyla nesilden nesle aktardığı manevî ve maddî yaşayış tarzlarının temsil ve tecelli bakımından yüksek seviyedeki bir birleşigi olan, sebebi ve sonucu açısından ise ferde ve topluma benlik, kimlik ve kişilik ile mensubiyet şuuru kazandırma, bütünleşmiş kılma, yaşanan çevreyi ve şartları kendi hedefleri istikametinde değiştirme arzu ve iradesi veren değer, norm ve sosyal kontrol unsurlarının belirlediği bir sistemdir” (Tural, 1992: 109). Bu ve benzeri cümlelerle yapılan kültür tanımlarındaki ortak vurgu, “bir toplumun maddî ve manevî değerleri” ifadesidir. Din ögesi, yeryüzünün pek çok kültüründe olduğu gibi, Türk kültürünün de manevî cephesini oluşturan öğelerin başında

* Bu çalışma, 13-14 Ekim 2005 tarihlerinde yapılan II. Kırşehir Kültür Araştırmaları Bilgi Şöleni’nde sunulan bildirinin makaleye dönüştürülmüş hâlidir.

¹ Yrd. Doç. Dr., Ç.Ü. İlahiyat Fakültesi, Türk İslam Edebiyatı Anabilim Dalı, nryilmaz@cu.edu.tr

gelmektedir. Yüzyıllar boyunca bu manevî unsurun halk tarafından nasıl algılandığı çeşitli kaynaklar vasıtasıyla anlaşılabilirse de bize göre, canlı, yansız ve dolaysız bilgi taşıyıcısı nitelikleriyle halk bilgeliğinin ürünü olan *atasözleri* bu konuda en muteber kaynaklardır.

Atasözleri, “deney ve tecrübeyle kesinleşmiş bir gerçeği dile getiren, söyleyeni belli olmayan, kısa ve özlü sözler” dir (Tülbentçi, 1977: 5). Her milletin kültüründe mevcut olan bu sözler mesela, Almancada “sprichwort”, Arapçada “mesel”, Farsçada “pend”, Fransızcada “proverbe”, İngilizcede “proverb” ve Slav dillerinde “poslaviçe” olarak adlandırılmıştır. Türklerde ise geçmişten günümüze gelinceye kadar “sav”, “pend”, “mesel”, “darb-ı mesel” adlarıyla söylenegelmiştir²(Oy, 1992: C.4, 44).

Günümüzde farklı coğrafyalarda yaşayan Türk topluluklarında bu sözlere atasözü yerine farklı isimler verilmekle beraber³ (Oy, 1992: C.4, 44) bunlar, özü itibarıyla, hatta kimi zaman söyleyişi de aynı kalarak, milleti ortak değerlerde buluşturan ve geçmişi zamanımıza bağlayan* kültür köprüsü olma görevinihâlâ yerine getirebilmektedir. Bununla birlikte söylendiği çağlardan günümüze gelinceye değin toplumun ihtiyaçlarına, değer yargılarına, zamana, bölgelere, dilin gelişmesine, halkın gelenek ve göreneklerine ve de dinî yaşayışlarına göre söyleniş bakımından bazı değişikliklere uğramış ve konu bakımından da genişleşmişlerdir.

Atasözlerimizdeki konu genişlemesinin başlıca sebebi din değişikliği, dolayısıyla kültür etkileşimi olmuştur. Türklerin İslâm dinini kabul etmeleriyle başlayan kültür etkileşimi atasözlerine de yansımış ve bu sözler, dinin terimleri ve hükümleriyle bezenmiş, değişmiş ve çoğalmışlardır. Mesela; “Allah kimseye gücünün üstünde bir sorumluluk yüklemez” Bakara, 2/286 ayeti “Allah dağına göre kar verir” (MKB, 2001, C.I: 22) sözüyle anlamca benzeşmektedir. Ya da “Acele şeytandandır” (et-Tirmizi, Birr, IV: 322) hadisi “Acele işe şeytan karışır” (MKB, 2001, C.I: 4) atasözleriyle hem anlam hem de söyleniş bakımından uyuşmaktadır. Daha pek çok örnekle açıklanabilecek bu ve bunun gibi benzerlikler ayet ve hadisten başka “Namaza meyli olmayanın kulağına ezan sesi neylesin?” (MKB, 2001, C.II: 94) atasözünde olduğu gibi dinî hükümlerin veya dini kavramların hatırlatılması ve öğütlenmesi şeklinde de ifade edilmiştir.

Her dinin, müntesibi olan insana ve topluma bir yön verdiği ve onlara belli bir düşünce ve davranış şekli sunduğu muhakkaktır. Evrensel bir din olan İslâm dini de kendi mensuplarına yeni bir kültür ve hayat tarzı getirmiştir. Nitekim Türk milletinin yazılı ve sözlü kültüründe İslâm’ın etkisi açık bir şekilde görülmektedir. Bu etkinin varlığını hissettiren dil ürünlerinden biri de atasözleridir. Denilebilir ki, tarih sayfalarının yahut geçmişi günümüze taşıyan yazılı kaynakların yanı sıra halk bilgeliğinin en mühim nişanesi olarak bilinen bu sözleri inceleyerek, milletin maşerî vicdanında dinin nasıl algılandığı, nasıl anlaşıldığı oldukça yalın ancak bir o kadar da veciz bir biçimde yansıtılır. Bu görüşü desteklemek amacıyla, atasözlerimizin derlendiği kitaplar taranmış ve tespit edilen atasözleri, İslâm’ın inanç esasları olarak bilinen altı temel kavram (Allah, melek, kitap, resul, ahiret, kader) ve bunların anlam çerçevesi içerisinde

² Atasözlerinin dünya üzerindeki geçmişi Mezopotamya’daki tabletlere kadar gitmektedir.

³ Çuvaşlar’da **comak** ve **samah**, oranlama, bazı Altaylılar’da **ülgercomak**, Kazan lehçesinde **eski söz**, Kırım lehçesinde **kartlar sözü**, Doğu Türkistan’dan Kırım’a kadar uzanan alanda **makal**, İran ve Afganistan Türkmenleri’nde **nakil**, Doğu Türkistan’da **tabma**, **ulular sözü**, Kerkük ağzında **darb-ı kelam**, **emsal** ve **cümle-i hikemiye**den başka **deme**, **demece**, **deyişet**, **eskiler sözü**, bazı Anadolu yörelerinde ise **deyişet** ve **ozanlama** denildiği de görülmektedir.

değerlendirilmiştir. Böylelikle Türk insanının genel anlamda din anlayışı, özelde ise İslâm akidesinin halk kültürüne nasıl yansıdığı ifade edilmek istenmiştir.

Çalışmamızın hazırlık safhasında konuyla ilgili birçok atasözü tespit edilmiş ancak aynı anlama gelen atasözlerinin çoğu kez farklı kelimelerle ifade edildiği görüldüğünden ve asıl konumuz, ifade düzeyindeki bu değişmeyi değerlendirmek olmadığından aynı anlama gelen bu sözlerden biri tercih edilmiştir. Mesela; "Zerre kadar iman, dünya kadar günaha yeter." (Soysal, 1971, 431)/ "Dağlar kadar günaha darı kadar iman" (Tülbentçi, 1977: 163); "Temizlik imandandır" (Soysal, 1971: 386)/ "Nezafet imandandır." (Soysal, 1971, 330) gibi. Kimi kez de aynı atasözü farklı kaynaklarda tekrar edildiği için bu tür atasözlerini yazarken söz konusu kaynaklardan biri gösterilmekle yetinilmiştir. Mesela; "Dağlar kadar günaha darı kadar iman" (Tülbentçi, 1977: 163; MKGM, 1981:C.1, 87; Soysal, 1971: 122), "Allah verince kimin oğlu kimin kızı demez" (Tülbentçi, 1977: 50, MKGM, 1981: C.1, 23; Aksoy, 1981: 130; Soysal, 1971: 38) şeklinde gösterilmemiştir.

Şüphesiz bunların tespiti de bilime katkı sağlayacaktır. Farklı ifadelerle karşımıza çıkan atasözleri dildeki farklılaşmayı göstermesi bakımından önemlidir. Aynı şekilde farklı kaynakların kaydettiği bir atasözü de o sözün yaygınlığını gösterecektir. Ancak bu çalışmada amaç, atasözlerindeki konu genişlemesini ve özellikle de İslam dininin inanç esaslarına dair atasözlerinin dinin orijinal kaynaklarından ne denli etkilendiğini ortaya çıkarmaktır. Dolayısıyla söz konusu farkları ve bu farkların hangi anlama geldiğini göstermeyi başka bir çalışmada değerlendirilmek üzere ertelemenin uygun olacağı düşünülmüştür.

Böylelikle konuyla ilgili, benzerleri hariç, 323 atasözü tespit edilmiştir. Bunların 21'i iman, 215'i Allah'a iman, 11'i meleklerle iman, 4'ü kitaplara iman, 9'u peygamberlere iman, 35'i ahirete iman, 37'si ise kaza ve kadere iman başlığı altında değerlendirilmiştir.

Atasözlerinde Genel Anlamda İman

İslâm âlimleri imanı derecelendirmiş ve iman derecelerini 3 merteye üzere açıklamışlardır. Bunlar içerisinde altı maddede toplanan, 2. mertebeye sayılanıdır. (Akseki, 1977: 54–55). Bu altı madde, "iman ettim" anlamına gelen "amentü" şeklinde de bilinir. Bunlar sırasıyla 1. Allah'a, 2. meleklerine 3. kitaplarına, 4. peygamberlerine, 5. ahiret gününe 6. kaza ve kadere, hayır ve şerrin Allah'tan geldiğine inanmaktır. Bu maddelerin bir kısmı Kur'an-ı Kerim'in "Amene'r-resulü" ile başlayan ayetinde geçmektedir: "Elçi, Rabbi'nden kendisine indirilene inandı, müminler de. Hepsi Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine inandı. "O'nun elçilerinden hiçbirini diğerinden ayırt edemeyiz" (dediler). Ve dediler ki: "İşittik ve itaat ettik! Rabbimiz, bizi bağışlamayı dileriz. Dönüşümüz sanadır!" (Bakara, 2/285).

Atasözlerimize göre dinî yaşayışın temelinde imanlı olmak vardır: "Dünyada mekân, ahirette iman." (Soysal, 1971: 148). "Parasız pazara imansız mezara gidilmez." (Komisyon, 1996: 181). "Kırk yıllık kani olur mu yani." (Soysal, 1971: 282).

İslam inancında ferdin mümin olup olmadığı her ne kadar Allah'ın takdirinde ise de sosyal ilişkiler düzeyinde toplumun ferde karşı takınacağı tavır belirlemek üzere inanan kişinin inancını sözlü olarak da ifade etmesi beklenir. Bu yüzden de "Bir dirhem imanla ikrar demişler" (Tülbentçi, 1977: 116) atasözleriyle imanın ikrarla bağlantısı ifade edilmek istenmiştir.

İmanın noksan yahut yetersiz olmaması gerektiği fikri, "Kısa ile kösenin dini, imanı olmaz." (Soysal, 1971: 283). "Çingenede iman, Ermeni'de irfan, Yahudi'de pehlivan olmaz." (Soysal, 1971: 113) gibi sözlerle ifade edilmiştir.

İman bahsindeki bir diğer atasözünde ise; “Dağlar kadar günaha darı kadar iman” (Tülbentçi, 1977: 163) demek suretiyle, insanın ne kadar çok günah işlerse işlesin günahına göre çok az miktarda bir imanı varsa kurtulabileceği anlatılmaktadır.

“Aryı duman insanı iman yola getirir” (MKGM, 1981: C.1, 30) atasözüne gelince, bu sözle vurgulanmak istenen husus, dinî terimlerle ifade edilecek olursa, insanı dalâletten alıkoyacak ve ona delâlet edecek rehberin iman olduğudur. Buna göre imanı olmayanın yolunu kaybetmesi mukadderdir. Sapkınlık içindeki bu insanla ise ancak dinsiz karşı karşıya getirilir. Böylelikle dinsizle bir şekilde sıkıntısı olan “Dinsizin hakkından imansız gelir” (Yazıcı, 2003: 270) ya da “Dinsize imansız lazım” (Soysal, 1971: 139) atasözleriyle onu hesap gününe inanmayana havale etmektedir. Çünkü iman eden kişinin hesaba çekileceğini düşünerek Allah’tan korkup insafı olması beklenir.

Eğer iman kendinden yüce bir varlığın olduğunu kabul etmekse “Benlikle iman bir yerde olmaz.” (Soysal, 1971: 80) denilmektedir. Ayrıca inanan kişide merhamet, temizlik, gayret, hayâ gibi birtakım özellikler aranmaktadır:

“Merhamet imandan gelir.” (Soysal, 1971: 319).

“Temizlik imandandır” (Soysal, 1971: 386).

“Gayret, imandandır.” (Soysal, 1971: 185).

“Hayâ imanın nurudur.” (Soysal, 1971: 209) gibi.

Kişilerin çıkarı söz konusuysa imanın zarar görebileceğini veya bütünüyle çıkarın tercih edileceğini belirten atasözleri de vardır:

“Meddahın imanı sahih değilmiş.” (Soysal, 1971: 318).

“Açın âmânı olmaz, tokun imanı.” (Komisyon, 1996: 26).

“Din, iman; bütün para.” (Soysal, 1971: 139).

“Bartıl (rüşvet) kapıdan girerse iman tağa (taka)dan çıkar.” (Komisyon, 1996: 59).

“Bas da eminin (müminin?) kuyruğuna, bak Yezitlik nicedir.” (Komisyon, 1996: 59).

Bu bahiste son olarak ise; yeryüzünde çeşitli dinler olmakla birlikte müntesibine göre hak olanı kendi inandığı dindir. O halde; “Hak din birdir, iki olmaz.” (Soysal, 1971: 203.)

Atasözlerinde Allah’a İman

Türk atasözlerinin iman esaslarına ilişkin olanları arasında en fazla vurgu yapılanı Allah’a imandır. Kaynaklarda bu konuya dair tespit edilen atasözleri makalemizde, Esmâ-i Hüsna (Külekçi, 1997: 17–28) olarak bilinen Allah’ın güzel isimleri ve bu isimlerin taşıdığı anlamı gözetilerek sıralanmıştır. Tespit edilmiş bu atasözleri yaygın olarak bilinen 99 Esmâ’dan 59’una uygun düşmüş ve onlarla birlikte değerlendirilmiştir. Allah’a iman konusuna dair diğer atasözleri ise Allah’ın sıfatları kısmında yazılmıştır. Böylece mevcut atasözlerinden hareketle Türk halkının nasıl bir Allah tasavvuruna sahip olduğu örneklerle açıklanmaya çalışılmıştır.

A) Atasözlerinin Allah’ın İsimleri (Esmâ-i Hüsna)ndan Bazılarıyla Anlam Yakınlığı

1. Allah (Allah’ın özel ismi)

Allah lafzının Allah’ın özel ismi olduğu hususunda İslam âlimleri fikir birliği etmişler ve bu kelimenin Arapça dâhil hiçbir dilde karşılığı olmadığını belirtmişlerdir. Ayrıca bu ismin “ism-i a’zam (Allah’ın en yüce ismi)” olabileceği ifade edilmiş ancak dua edildiğinde muhakkak karşılık verileceği vaat edilen ismin; “el-Hayyu’l-kayyum”, “Zü’l-celâli ve’l-ikram” ve “Allah” lafızlarından hangisi olduğu hakkında kesin hüküm verilememiştir. (Kılavuz, 1987: 70) Ancak bu üç isim arasında da Allah lafzının geçtiği belirtilmiştir.

Atasözlerimizde de çeşitli ifade biçimleriyle Allah ismi geçmektedir. Mesela: "Allah Allah demeyince işler olmaz" (MKGM, 1981: C.1, 22); "Allah diyen aldanmaz" (Soysal, 1971: 36); "Kaçan da Allah çağırır, kovan da" (Tülbentçi, 1977: 327) gibi atasözlerinde bizce istekleri Allah diyerek isteme ve dolayısıyla ism-i azamla seslenme inancı dile getirilmiştir.

Allah, Kur'an-ı Kerim'de ümitsizliği yasakladığından (Yusuf, 12/87; Zümer, 39/53) bunun gereği olarak insanımız da "Allah'tan umut kesilmez" (Aksoy, 1981: C.1, 130) demiştir.

Bunlardan başka, Allah'ın bizi sürü gibi yaratmadığını fakat bir yandan da Allah'ın kudretinin her şeyi kuşattığını, yaratıkların değişime uğrayacağını ama Allah'ın değişmeyeceğini, vefalı olup Allah'ın nimetlerini hatırdan çıkarmamak gerektiğini, Allah'ın varlığından, birliğinden şüphe etmenin anlamsızlığını, varsa bu şüphenin insanı şaşkına çevirdiğini anlatan atasözlerimiz de vardır:

"Allah çoban değildir." (Gökçeoğlu, 1997: 54)

"Kurban olam sakal sana, dokuz dana koydum dama, kimse bir şey demez bana, hemen Allah, hemen Allah." (Soysal, 1971: 305).

"Bir kararda bir Allah (Mevlâ)." (Soysal, 1971: 91).

"Ata binersen Allah'ı, attan inersen atı unutma." (Soysal, 1971: 54).

"Dağın kışına bakma Allah'ın işine bak." (Komisyon, 1996: 85).

"Allah bir, Peygamber hak; pekmez kara, yoğurt ak." (Soysal, 1971: 36).

"Hangi Allaha kul, hangi peygambere ümmet olacağımızı şaşırdık." (Soysal, 1971: 205). "Yüz peygambere yalvarmaktan, bir Allah'a yalvarmak iyidir". (Soysal, 1971: 427).

"Hem kula kul, hem Allah'a kul." (Soysal, 1971: 212).

2) Adl (Mutlak adalet sahibi, aşırılığa meyletmeyen, hükümde doğruluktan ayrılmayan, çevre yer vermeyen)

Kur'an'da Allah'ın kadın-erkek herkesin hakkını tastamam vereceği (Al-i İmran 3/195) belirtilmiştir. Bu hüküm atasözlerine de yansımıştır: "Allah verince kimin oğlu kimin kızı demez" (Aksoy, 1981: 130). "Allah herkesin fa'lına⁴ bakar, boynuna takar" (Komisyon, 1996: 39), "Kişinin gönlüne göre verir Mevla". (Soysal, 1971: 290), "Kör, Allah'a nasıl bakarsa, Allah da köre öyle bakar". (Soysal, 1971: 299), "Allah iki kapı körlemez, bir kapı körler." (Gökçeoğlu, 1997: 54).

3) Alîm (Hakkıyla, devamlı ve eksiksiz bilen.)

"Allah'ın bildiğini, kuldan neye saklamalı" (Soysal, 1971: 36).

4) Azîm (Zatının ve sıfatlarının mahiyeti, beşer aklının ve hiçbir mahlûkun düşüncesinin erişemeyeceği kadar ulu.)

"Bay Allah'a, fıkara zengine yetişmek ister." (Soysal, 1971, 78).

5) Azîz (Yenilmeyen, yegâne galip olan. Benzeri olmayan, büyük ve küçük her şeyin kendisine şiddetle ihtiyacı olan)

"Allah kimisine keş verir, diş vermez; kimisine diş verir, keş vermez." (Soysal, 1971: 37).

6) Bâis (Ölümden sonra diriltlen, öldükten sonra kabirlerinde çürümüş ve dağılmış olan cesetleri diriltip mahşere gönderen.)

"Bor adayı mismar eden Allah." (Komisyon, 1996: 70).

7) Bâsit (rızkı genişleten, ruhları bedenlerine yayan.)

⁴ Bu atasözünde geçen "fa'l" kelimesi yararlandığım kaynakta "fal" olarak geçmektedir. Ancak Allah'ın fala bakması problemlili bir ifade olduğu için, ayrıca seçtiğimiz örnek atasözlerinden birinde de "Allah yılının feyline bakmış, kıçını karnına sokmuş" ifadesinde geçen feyl kelimesi, "fal" şeklinde yazılan kelimenin de bu telaffuza yakın çıkarılan ve eylem anlamına gelen kelime olduğunu düşündürmektedir

“Ben yiyeyim Allah arttırsın, sofrayı kuran kaldırsın”. (Soysal, 1971: 81).

8) Bâtin (Zatının görülmesi ve mahiyetinin bilinmesi açısından gizli olan. Duyu organlarıyla hissedilemeyen, hayal gücü ile hayal edilemeyen.)

“Densiz deveye binmiş de ben Allah’ı gördüm demiş.” (Komisyon, 1996: 90).

9) Bedî’ (Daha önce eşi ve örneği olmayan, görülmemiş, işitilmemiş bilinmeyen şeyleri sanatkârane yaratan, var eden.)

“Yoktan var etmek Allah’a mahsus.” (Soysal, 1971:422), “İnce kanada (kelebeğe) Allah süsü çok, ömrü az vermiştir.” (Soysal, 1971: 237).

10) Berr (İyilik eden, vaadini yerine getiren. Yani her iyilik kendisinden olan, iman edip iyi ameller yapmayı nasip edip, bunlara karşılık ahirette sevap ve dünyada sağlık, kuvvet, mal, makam, evlat ve yardımcıları veren.)

“İyilik Hak yanında zayi olmaz”. (Soysal, 1971: 253), “İyilik işle at denize, balık bilmezse Halik bilir.” (Soysal, 1971: 253), “Fıkaraya veren, Mevlâ’ya ödünç verir.” (Soysal, 1971: 182), “Düşenin eline yapışana Mevlâ yardım eder.” (Soysal, 1971: 149).

11) Dârr / Zârr (zarar veren)

“Tanrı yılanın feyli (fiili)ne bakmış da kıcını karnına sokmuş.” (Komisyon, 1996: 191), “Ver Allah’ın verdiği vur Allah’ın vurduğuna.” (Komisyon, 1996: 199), “Vermeyince Mabut, ne yapsın Mahmut.” (Soysal, 1971: 402).

12) Fettâh (İyilik, rızık ve rahmet kapılarını açan; kulları arasında hâkimlik yapan)

“Allah gümüş kapıyı kaparsa, altın kapıyı açar” (Gökçeoğlu, 1997: 54), “Komşunun eşeğini iki iste ki, Allah sana da bir versin.” (Soysal, 1971: 293)

13) Ganî (Her şeyden müstağni, kendi dışındaki her şey O’na muhtaç; hiçbir zamanda hiçbir mekanda, hiçbir halde hiçbir şeye muhtaç olmayan.)

“Borçsuz bir Allah.” (Soysal, 1971: 97) “Allah veresiye iş yapmaz.” (Gökçeoğlu, 1997: 54).

14) Habîr (Kâinatın, varlıkların, görünen ve görünmeyen her şeyin hakikatini hakkıyla bilen; Hiçbir zerrenin hareketi ve hareketsizliği ilminden hariç olmayan, nefislerin ne ile huzursuz ve ne ile huzurlu olduğundan sükûnete kavuştuğundan her zaman haberdar olan.)

“Herkesin içyüzünü Allah bilir.” (Soysal, 1971, 219). “Kul kalıba, Allah kalbe bakar.” (Soysal, 1971, 303).

15) Hâdî (Yol gösteren, murada erdiren.)

“Allah yardım ederse kuluna, her iş girer yoluna.” (Soysal, 1971, 38).

16) Hâfiz (Koruyup, gözeten ve dengede tutan)

“Allah kulundan geçmez.” (Aksoy, 1981: C.1, 129) ve “Allah bir karıncasından bile vazgeçmez.” (MKGM, 1981: C.1, 22), “Allah saklayanı kurt yırtmaz.” (Soysal, 1971: 40).

17) Hakîm (Hikmet sahibi; bütün emirleri ve işleri yerle yerinde olan.)

“Hikmetinden sual olunmaz.” (Soysal, 1971, 227) , “Allah peksimetleri dışıza verir.” (Gökçeoğlu, 1997: 54), Kur’an-ı Kerim’in ifadesine göre, “Allah her şeyi en güzel şekilde ve bir denge içinde yaratmıştır” (Haşr 59/24; Mülk 67/3-4). O halde, “Allah deveye kanat verseydi, dağı taşı dağıtırdı.”(Tülbentçi, 1977: 49),

"Allah süsücü hayvana boynuz vermez." (Soysal, 1971: 40) atasözleri bu ayetin manasına uygundur.

"Allah insana iki kulak, bir ağız vermiş; iki dinleyip bir söylemek için." (Soysal, 1971: 37).

"Allah fikarayı sevindireceği zaman eşeğini/devesini yitirtir de buldurur." (Soysal, 1971: 36). Bu atasözünün şu hadisile ilgili olduğu belirtilmiştir:

"Bir adam yanında devesi, üstünde suyu, azığı olduğu halde çölde korkunç bir yere inmiş, başını yere koyarak hafifçe uyuklamış. Uyanınca devesinin başını alıp gittiğini anlamış. Onu aramaya çıkmış. Hararet, susuzluk yahut Allah'ın dilediği meşakkat, adamcağızın üzerinde etkili olmaya başlayınca, eski yerime olsun döneyim diye düşünerek dönüp gelmiş. Birazcık uyumuş, sonra başını kaldırıncaya devesini yanında bulmuş. İşte kulu tövbe edince Allah, bu adamın duyduğu sevinçten daha fazla memnuniyet duyar. Buhâri, "Daavât" 3; Müslim, "Tövbe", 1-8." (Başaran, 1994: 129).

Bu atasözünü zamanımızda işaret edilen hadisteki anlamdan ziyade Allah'ın işine akıl ermez, düşüncesiyle söz arasında kullanılmaktadır.

"Allah zengine mal verir, fakire çocuk." (Soysal, 1971: 38).

"Allah ağız verene aş vermez, aş verene kaşık (ağız) vermez." (Komisyon, 1996: 39).

"Allah kimine bal verir parmak vermez, kimine parmak verir, bal vermez." (Komisyon, 1996: 40).

"Allah'ın sille ile vurduğuna bir tekme de sen vur." (Soysal, 1971: 37).

18) Hakk (Fiilen var olan, mevcudiyeti ve ulûhiyeti gerçek olan; hiç yok olmayan, daima var olan.)

"Hakk'ı tanıyan batıla baş eğmez." , "Hak doğrudadır", "Hak deyince akarsular durur", "Hak doğrunun yardımcısıdır." (Gölpınarlı, 1977: 147) Hak kapıdan girince, batıl bacadan çıkar." (Soysal, 1971: 203) ya da atasözü olarak söyleneğelen;

"Hak kulundan intikamın gene kul ile alır,

"Bilmeyen ilm-i ledünni, anı kul etti sanır." (Gölpınarlı, 1977: 147).

"Ne gelirse kula Hak'tan gelir." (Soysal, 1971: 328).

"Hak'tan gelen haktır, inanmayan ahmaktır." (Komisyon, 1996: 131).

"Hak hak diyen derviş, muradına ermiş." (Soysal, 1971: 203).

"Hakk'a tapanın hakkı kaybolmaz." (Soysal, 1971: 203).

"Hakk'a tevekkül eden açıkta kalmaz." (Soysal, 1971: 203).

19) Halık (Her şeyi takdir ve tayin edici; takdirine uygun yaratıcı.)

"Allahtan sıska, ne yapsın muska." (Soysal, 1971, 38).

"Seni kim yarattıysa, beni de O yarattı." (Soysal, 1971: 361).

20) Halîm (Acele ile ve kızgınlıkla muamele etmeyen, hep yumuşak olan ve yumuşak davranan; günah işleyenlerin, günah işlemelerini ve emirlerine muhalefetlerini, karşı geldiklerini gördüğü halde, cezalarını ihmal etmediği gibi acele de etmeyen.)

"Tanrı'nın çarkı yavaş öğütür ama un ufak eder." (Komisyon, 1996:191).

21) Hayy (Daima hayat sahibi ve diri; varlığı ezeli ve ebedi olan.)

"Allah'ın günü Golifa'dan fazladır." (Gökçeoğlu, 1997: 54).

"Haydan gelen huya⁵ gider; selden gelen suya gider." (Gökçeoğlu, 1997: 75).

⁵ Bu atasözündeki "hu" Arapçadaki "o" anlamına gelen hüve zamiridir. Dolayısıyla ifade, Hayy'dan gelen "O"na gider anlamına gelmektedir.

22) Kahhar (Düşmanlarından, kibirli, zalim, zorba, inatçı, nimetlere nankörlük edenleri öldürüp, onları aşağı, hakir etmekle dünyada kahreden, ahirette kâfirlere ebedi, bağışlamadığı takdirde imanlı ölenlere geçici olarak azap eden.)

Allah korkusunun bir anlamda güvende olmak anlamına geldiği, “Tanrı’dan korkan kuldan korkmaz.” (MKGGM, 1981: C.2, 132) atasözleriyle belirtilirken, “Allah’tan korkmayan, halktan utanmayan kaç” (Soysal, 1971: 38) sözleriyle de Allah korkusu olmayandan korkulması gerektiği uyarısı yapılmıştır. İnsanların herkesten çok Allah’tan korkması gerektiği “Hırsızdan korkan ev kapısını, Allah’tan korkan sokak kapısını kapar.” (Gökçeoğlu, 1997: 77) atasözleriyle belirtilirken bazı insanların da başına bir musibet gelmedikçe Allah korkusunu hissetmeyecekleri “Gemiye binmeyen Allah korkusu bilmez.” (Tülbentçi, 1977: 247), “Gök gürlmeyince Allah Allah demez.” (Soysal, 1971: 191) gibi örneklerde ifade edilmiştir. Bunlardan başka konuyla ilgili şu sözde de Allah’ın celâl sıfatını, cemal sıfatının takip ettiği belirtilmiş ve Allah korkusunun diğer korkularla farklılığı bir kere daha vurgulanmıştır: “Her celâlin bir cemali, her cemalin bir celâli var.” (Gölpınarlı, 1977: 156) ya da “Ağlatırsa Mevla yine güldürür” (Tülbentçi, 1977: 34) gibi.

23) Kaviyy (Her şeye gücü yeten, kudretli; kudreti ve kuvveti tam, hiçbir şeyin aciz kalamadığı.)

“Allah’la kumar oynanmaz.” (Gökçeoğlu, 1997: 54).

24) Kerim (Kudreti var iken affeden; vaat ettiğini yapan; vermesi ve lutfu bol olan; ne kadar verdiğini ve kime verdiğini hesap etmeyen; kendisine sığınanı koruyan ve istediğini zengin eden.)

“Düşünme, Allah kerim.” (Soysal, 1971: 151), “Almayı göğe at düşünceye kadar Allah Kerim.” (Soysal, 1971: 41) “Allah kerimdir ama kerimin kuyusu derindir.” (Soysal, 1971: 37).

25) Kuddûs (Azamet ve celâline, büyüklüğüne layık olmayan, noksanlık ve eksiklik getiren şeylerden, his organlarının anladığı, hayal gücünün hayal ettiği, hatıra gelen ve düşünülebilen her türlü vasıftan, özellikten münezze, pak ve temiz olan.)

“Kusursuz bir Allah.” (Soysal, 1971: 308).

26) Latîf (Yaratılmışların ihtiyacını en ince noktasına kadar bilip, sezilmez yollarla karşılayan)

“Evlencele ev yapana Allah yardımcıdır.” (Soysal, 1971: 177), “Karışma Allah’ın işine, altı ay yazı vardır, onu da katar kışına.” (Komisyon, 1996: 153), “Karışma Allah ile devlet işine; akşam evine, sabah işine.” (Komisyon, 1996: 153), “Almadan vermek Allah’a mahsustur.” (Gökçeoğlu, 1997: 54) gibi örneklerde Allah’ın Latîf isminin atasözlerimize yansımış halini gördükten başka manzum olarak söylenmiş “Hak yardım ederse abd-ı dünuna, kurt çoban olur onun koyununa” (Tülbentçi, 1977: 270) şeklindeki bu güzel sözle, secilerle süslenmiş “Allah verirse el getirir, sel getirir, yel getirir” (Aksoy, 1981: C.1, 130) ve son olarak da “Allah birine yürü ya kulum dedi mi, Tosya’ya sail olur” (Tülbentçi, 1977: 49) sözleri de bu ismin yansımalarıdır.

27) Mâlikü’l-mülk (Yaratılmışların ve onlarda bulunan her şeyin sahibi.)

“Han sahibi, hamam sahibi; hani bunun ilk sahibi; han da yalan, hamam da yalan; azıcık da sen oyalan.” (Soysal, 1971: 206)

28) Mâni’ (Dilemediği şeyin gerçekleşmesine müsaade etmeyen, kötü şeylere engel olan.)

“Allah, düşmana mal versin de kaçınacak tırnak vermesin.” (Soysal, 1971, 36), “Her olmayan işte bir hayır vardır.” (Gökçeoğlu, 1997: 76)

29) Metin (Her şeye gücü yeten, kudretli; şedit ve kavi olup, hiçbir fiilinde meşakkatle karşılaşmayan.)

"Düşmez, kalkmaz bir Allah." (Soysal, 1971: 150)

30, 31) Muahhir/Mukaddim

Allah'ın Muahhir ismi fiili sıfatlarından İrade sıfatıyla açıklanabilir. Bu sıfat ise şöyle tarif edilmektedir: " Bir şeyin şöyle olup da böyle olmamasını dilemek ve dilediği gibi tayin ve tahsis etmektir" (Akseki, 1977: 69). Buna göre, "Allah'ın ondurmadığını kim ondurur" (Tülbentçi, 1977: 51) veya "Allah vermeyince peygamber neylesin." (Tülbentçi, 1977: 50) ya da "Allah'ın ondurmadığını peygamber sopa ile kovar" (Aksoy, 1981: C.1, 129), "Allah'ın sevmediğini kul da sevmez." (Soysal, 1971: 37), "Bir saati bin saat, bin saati bir saat eden Allah" (Komisyon, 1996: 67), "Allah imhal eder, ihmal etmez."(Soysal, 1971: 37) gibi sözler bu sığata işaret etmektedir.

32) Mucib (Kullarının duasını kabul edip, dileklere karşılık veren.)

"Allahtan hayır iste, hayır bulasın." (Soysal, 1971: 38) atasözünde Allah'tan hayırlı şeylerin dilenmesi öğütlenirken, "Çiftçi yağmur ister, yolcu kurak; cümlesinin muradını verir Hak." (Soysal, 1971: 112) sözünde Allah'ın herkesin arzusunu karşılayabileceği belirtilmiş ancak, "Ben arıyorum kaşı gözü sürmeli, Tanrı bana veriyor memleketten sürmeli." (Soysal, 1971, 79) ve "Ben isterken bir binecek, Allah verdi bir götürecek." (Soysal, 1971: 80) sözleriyle Allah'ın her zaman istekleri gerçekleştirmeyeceği hatta bazen tam aksiyile karşılaşabildiğimizi ifade etmektedir. Duanın gerçekleşmesini beklemeye sabrı olmayan insanlar için de "Bin kere Allah demekten, bir kere eyvallah demek yeğdir." (Soysal, 1971: 85) atasözü söylenmiş olsa gerek.

33) Mukit (Bedenlerin ve ruhların gıdasını yaratıp veren, bilip gücü yeten ve koruyan.)

"Allah, kulunu darda komaz." (Soysal, 1971: 37), "Allah kimseyi aç komaz." (Soysal, 1971: 37), "Sık dişini, Mevla bilir işini." (Soysal, 1971: 365).

34) Muksit (Adaletle hükmeden, her zalimden her mazlumun hakkını alan.)

"Alma mazlumun ahını, gökten indirir şahını." (Gökçeoğlu, 1997: 54), "Garibin yardımcısı Allah'tır." (Soysal, 1971: 184).

Allah herkesin takatine göre sorumluluk verir. (Yazır, 1992: C.2, 280). Allah'ın herkesin götürebileceği kadar yük yükleme O'nun adaletine de uygundur. Şu anlamca birbirine yakın üç atasözünde herkesin durumuna göre sorumluluk yüklendiği ifade edilmektedir:

"Allah, dağına göre kar, başına göre bar verir." (Soysal, 1971: 36), "Allah kulunun götüreceği kadar verir." (Tülbentçi, 1977: 50).

Konuyla ilgili diğer atasözlerinde ise Allah'ın doğrunun tarafında olacağı bildirilmektedir: "Doğrunun yardımcısıdır hazret-i Allah" (Yazıcı, 2003: 270) "Doğru, Mevlâ'sından başka kimseden korkmaz." (Soysal, 1971: 141).

35) Muktedir (Herşeye gücü yeten, kudretli.)

"Allah, tabut çivisini tavan çivisine tahvil eder." (Soysal, 1971: 37).

36) Müheymin (Her mahlûkun ömrünü, amelini, rızkını, ecelini, nefeslerini, sözlerini bilen, gören, onların bütün hallerinden haberdar olan; kâinatın bütün işlerini gözetip yöneten.)

"Nerede doğacak, nerede ölecek, ne yiyecek, Allah beyan etmez." (Gökçeoğlu, 1997: 94), "Allah, kuluna nefesi sayı ile vermiş." (Soysal, 1971: 37), "Allah, dert verir, dermanını da verir." (Soysal, 1971: 36) kısacası "Kul ile Tanrı'nın arasına girilmez." (Soysal, 1971: 303).

37) Mü'min (Güven veren, vadine güvenilen.)

"Allah, dokuzda verdiği sekizde almaz." (Soysal, 1971: 36)

38) Mümit (Ölümü yaratan, ruh bulunan bir cisimden ruhu alan, öldüren.)

“Ölüm Allah’ın emri.” (Soysal, 1971: 342), “Allah karıncanın ölümünü isterse iki kanat verir.” (Aksoy, 1981: C.1, 346), “İnsan yaradan ölmez, Yaradan öldürür.” (Soysal, 1971: 244).

39) Müntakım (Suçluları cezalandıran)

“Eden bulur, inleyen ölür.” (MKB, 2001: C.1, 110), “Azan kulun belası yakın” (Komisyon, 1996: 54), “Zorlunun hakkında Allah gelir.” (Soysal, 1971: 432), “Zalimin zulmü varsa, mazlumun Allah’ı var.” (Komisyon, 1996: 208), “Allah’tan korkmayanın belasından, Allah’tan korkanın bedduasından kork.” (Soysal, 1971: 40).

40). Müte’âli (Mahlûkatın sıfatlarından münezzehe olan, bu sıfatların biriyle muttasıf olmaktan yüce ve âli olan.)

“Allah kemal, güzellik cemal” (Soysal, 1971: 39).

41) Mütekebbir (Mahlûkata ait sıfatlardan yüce, uzak; mahlûkatından büyüklük taslayarak kendisiyle azamet yarışına kalkanlara büyüklüğünü gösteren ve onlara haddini bildiren.)

“Büyükten büyük var.” (Soysal, 1971: 103), “Benlik bir Allah’a yaraşır.” (Komisyon, 1996: 62), “Kibrin hasmı Allah’tır. (Soysal, 1971: 286), “Büyüğünü bilmeyen, Allah’ını da bilmez.” (Soysal, 1971, 102) , “Büyüklük Allah’a mahsustur.” (Soysal, 1971: 103).

42) Nâfi’ (Fayda ve iyilik kendisinden olan.)

“Tanrı vermek isterse, leylek yuvasında da verir.” (Soysal, 1971: 380), “Allah bana, ben de sana.” (Soysal, 1971: 36), “El benden, onatmak Allah’tan.” (Soysal, 1971: 156).

43) Rabb

Allah’ın Rab ismi, Esmâ-ı Hüsna’nın yaygın olarak bilinen Tirmizi rivayetinde bulunmamakla birlikte, İbn Mâce’de bulunmaktadır (Topaloğlu, (1995): C.11, 407). Halk arasında da yaygın olan bu ismin anlamına “İtin ıssı var ise tavşanın dahi Tanrı’sı vardır” (Tülbentçi, 1977: 324) ve “Senin kuvvetin varsa, benim de Allah’ım var.” (Soysal, 1971: 361) atasözleri uygun düşmektedir.

44, 45) Rahmân-Rahîm (Rahmân: Dünyada bütün yaratıklara rızıklarını veren, her an bütün mahlûkat hakkında hayır ve rahmet irade buyuran, mahlûkatın hepsine sayısız nimetler veren. Rahîm: Bağışlayan, esirgeyen; ahirette yalnız Müslümanlara acıyan.)

“Garip kuşun yuvasını Allah yapar.” (Soysal, 1971: 184), “Kör leyleğin yuvasını Allah yapar” (Aksoy, 1981: C.1, 304), “Allah uçamayan kuşa alçacık dal verir” (MKGM, 1981: C.1, 23), “Eyesizlerin eyesi Allah’tır.” (Komisyon, 1996: 120).

46) Reşîd (Bütün işleri isabetli ve hedefine ulaşıcı, irşat edici.)

“Arayan Mevla’sını da bulur, belasını da.” (Gökçeoğlu, 1997: 56).

47) Rezzâk (Bedenlerin ve ruhların gidasını yaratıp veren; o rızık ile faydalanma sebeplerini hazırlayan.)

“Allah deldiği boğazı aç komaz.” (Komisyon, 1996: 39), “Allah kulunu kesmeyince rızıkını kesmez.” (Soysal, 1971: 40).

Allah rızka vesileler yaratır: “Kul çalışır, Allah verir.” (Soysal, 1971: 303), “Kul kazandığı yer, Allah gökten indirivermez.” (Soysal, 1971: 303).

Allah yarattığı varlıkların rızıkını da yaratmıştır. “Ağılda/mandırada oğlak doğsa obada/ovada otu biter.” (Gökçeoğlu, 1997: 93), “Allah, deldiği boğazı aç koymaz.” (Soysal, 1971: 36), “Yağını veren Allah bulgurunu, aşığını da verir.” (Komisyon, 1996: 200).

Rızkını aramaya güç yetiremeyen Allah gözetir: "Kör sıçanın rızkını Allah verir." (Komisyon, 1996: 166).

Hayırlı işlere teşebbüs ederken rızık kaygısı taşımamalıdır: "Düğünün borcuyla, Ramazan'ın harcını Allah kayırır." (Komisyon, 1996: 100).

Bu sözlerden Allah'ın rızık kefil olduğu inancının ne denli kabul gördüğü anlaşılmaktadır. Nitekim konu bu mealde, Kur'an'da pek çok ayette dile getirilmiştir: (Bakara 2/22; Nisa 4/95; Nahl 16/66-69; Secde 32/27; Zuhur 43/10-13)

Atasözlerinde Allah'ın herkesin rızkını vereceği, birine verdiği rızkın diğerinin rızkına engel olmadığı, herkesin durumuna göre bir rızık kapısı açtığı, geçim kaygısıyla yanlış evliliklere meydan verilmemesi gerektiği, kardeş bile olsa herkesin kendi rızkını başkasının kesesinde aramaması gerektiği de ifade edilmiştir:

"Tanrı kulunun rızkını verir". (Tülbentçi, 1977: 507), "Kimsenin nasibini kimse yemez. (Soysal, 1971: 288) "Uzun çarşı baştanbaşa çıkırkçı, hepsinin rızkını Allah verir" (MKGM, 1981: C.2, 141), "Allah balmumu yakana balmumu, yağ mumu yakana yağ mumu verir" (Aksoy, 1981: C.1, 128), "Ver yiğidi yiğide, Mevla rızkın yetire" (Aksoy, 1981: C.1, 373) "Allah, kardaşı kardeş, rızkını ayrı yaratmış." (Gökçeoğlu, 1997: 54).

Konuyla ilgili olarak şunu da ifade etmek gerekir: "Bir kişinin rızkı iki kişiyi aç kor." (Komisyon, 1996: 67), "Allah namerde, merde, hiçbir ferde muhtaç etmesin!" (Tülbentçi, 1977: 425), "Allah'ın verdiği taşar dökülür, kulun verdiği başa kakılır." (Komisyon, 1996: 39).

48) Sabûr (Her şeyi vakti gelince ve belli miktarı ile yaratan, bu hususta acele etmeyen; kendisine şirk koşan ve isyan edenleri cezalandırmaya gücü yettiği halde ceza vermekte acele etmeyen.)

"Allah, sabırlı kulunu sever." (Soysal, 1971: 37).

"Allah, sabredenlerle beraberdir." (Soysal, 1971: 37).

49) Samed (Arzu ve ihtiyaçları gereği herkesin yöneldiği ulular ulusu bir müstağni.)

"Müdaradan uzak olan, Tanrı'ya yakın olur." (Soysal, 1971: 324).

50) Şekûr (Kendisi için yapılan az veya çok ibadete yüksek dereceler ihsan eden, mükâfatlandırılan ve sevap veren; Allah'ın kullarına şükürü, onlara mağfireti ve ibadetlerini kabul etmesidir.)

"Her hayrın mukabilinde on şer bağışlanır." (Soysal, 1971, 215).

51) Vâhid (zatında benzerinin bulunmaması anlamında tek olan.)

"Allah bir, işi bin." (Komisyon, 1996: 39).

52) Vâsi' (İlmi, merhameti, kudreti, ihsanı ve nimetleri her şeyi kuşatan.)

"Allah imdat eylesin top çeken beyirlere." (Soysal, 1971: 37)

53) Vedûd (Çok seven, çok sevilen.)

"Allah derdi sevdiği kula verir." (Gökçeoğlu, 1997: 54).

"Çalışanı Allah sever." (Soysal, 1971: 108).

"Gönül yıkan, Tanrı'ya ermez." (Soysal, 1971: 193).

"Allah, hayırlı kulunu sever." (Soysal, 1971: 36).

"Allah, sevdiğine dert verir." (Soysal, 1971: 37).

"Güzeli güzel için sevmeli, çirkini de Allah için sevmeli." (Soysal, 1971: 200).

54) Vehhâb (Mahlûkatına ihsan hazinelerinden karşılık beklemeden bol bol veren.)

"Haram helal ver Allah'im, saymaz kullar yer Allah'im." (Soysal, 1971: 206).

- “Kabilyet Allah vergisidir, ivmekle olmaz.” (Soysal, 1971, 256).
 “Akıl say ile olmaz Allah vergisidir.” (Soysal, 1971: 28).
 “Kul verdiği duyurur, Hak verdiği doyurur.” (Soysal, 1971: 304).
 “Ana, baba verir görümlük, Allah vergisi doyumluk.” (Soysal, 1971, 41).
 “Ne istersen Allah’tan iste, kuldan isteme.” (Soysal, 1971: 328).
 “Allah komşuma kaz versin, bize de tavuk.” (Soysal, 1971: 37).
 “Körün istediği bir göz, Allah verdi iki göz.” (Soysal, 1971: 300).

55) Velî (Yardımcı ve dost.)

- “Allah yar olduktan sonra, kılıcın ağaç olsa yine keser.” (Soysal, 1971: 40).

- “Allah doğruların yardımcısıdır.” (Soysal, 1971, 36).
 “Tanrı, kulunun yardımcısıdır.” (Soysal, 1971: 380).
 “Kadı davacı, muhızır şahit olunca, iş Allah’a kalır.” (Soysal, 1971: 256).
 “Dostum Allah, düşmanım şeytan.” (Soysal, 1971: 144).

56) Vekil (Mahlûkatın rızıklarına kefil olan; güvenilip dayanılan.)

Kur’an-ı Kerim’de “Allah’a dayan; vekil olarak Allah yeter”(Ahzâb 33/3) ve “Galip ve esirgeyen (Allah)’e tevekkül et” (Şuara 26/217) ayetleriyle kulların güç yetiremedikleri zaman Allah’ı vekil etmeleri emredilmektedir. Bu konudaki atasözlerinin, “Allah kulunu darda koymaz.” (Tülbentçi, 1977: 50) ve “Amansız kalanın yardımcısı Allah.” (MKGM, 1981: C.1, 26), “Delinin değirmenini Allah döndürür.” (Komisyon, 1996: 88) dayanağı bu ve benzeri ayetlerdir.

57) Settâr

Esma-i hüsnada olmayan ancak Allah’ın isimlerinden biri olarak bilinen bu isim kullarının kusurlarını örten manasındadır. Aynı konuda Hz. Peygamber, “Kim bir mümin kardeşinin ayıbını örterse kıyamet günü Allah da onun bir ayıbını örter. (Buhari, 1979: Müslim, 1955: Birr, 58; Ebu Davud, 1952: Sünen, Edeb, 38; Tirmizi, 1962: Sünen, Birr, 19) demiştir. O halde;

“Allah kulunun karasını yüzüne vurmaz.” (MKGM, 1981: C.1, 23).

B) Allah’ın Sıfatları

Allah’ın sıfatları Kelam ilminin konusudur. Oldukça da ayrıntılıdır. Burada konuyla ilgili geniş bir açıklama yapmak uygun düşmez ancak bu sıfatların zati, selbi, sübûtî, fiilî, haberî sıfatlar (Kılavuz, 1987: 76) olarak ayrıldığını, bunların içinde sadece konumuzla bağlantılı gördüklerimizi sıralayacağımızı belirtmekle yetinilecektir.

1) Allah’ın İlmi

Allah’ın “Alim” ismi Kur’an-Kerim’de pek çok ayette geçmektedir. (Bakara 2/29, 33, 231, 255, 282; Âl-i İmran 3/29; Maide 5/7, 99; En’am 6/3, 59, 73; Hud 11/5; Ra’d 13/8, 10; Mü’min 40/19; Mülk 67/13, 14). Buna göre Allah Alim’dir. Yarattıklarını ilmiyle yaratmıştır. Bu sebeple kelam âlimleri Allah’ın ilim sıfatını O’nun subûtî sıfatlarından biri olarak kabul etmişlerdir. Gerçek ilmin Allah’ın ilmi olduğu ve O’nun ilminin her şeyi kuşattığı, yanılmayacağı ve Allah’ın gaybı bildiği gibi hususlar Kur’an hükümlerine uygun olarak atasözlerinde de yer almıştır. Mesela;

“İlim ilmi Allah’tır.” (Tülbentçi, 1977: 308),

“İlm-i Allah her şeyi muhittir.” (MKGM, 1981: C.2, 31),

“Allah bilir kulunu, ona göre (dalına) verir (sırtına giydirir) çulunu.” (Komisyon, 1996: 39),

“Allah it oğlu itini tanır.” (Soysal, 1971: 39),

“Gâibi Allah’tan başka kimse bilmez.” (MKGM, 1981: C.2, 132),

“Yanılmayan bir Allah.”(Tülbentçi, 1977: 548)

“Yanılmaz, yenilmez bir Allah.” (Soysal, 1971: 408) gibi.

Bu konudaki başka bir örnekte ise; "Allah bilir ama kul da sezer." (Aksoy, C.1: 128) ifadesiyle Allah için bilgiden, kul içinse sezgiden söz ederken Allah'ın bilgisi mutlakdır ancak kul da akli ve tecrübeleri sayesinde, çoğu zaman da sebep-sonuç ilişkisi gözetmek suretiyle durumlar ve olaylar hakkında bazı tahminler yürütür, anlamı kastedilmektedir.

2) Allah'ın İradesi

İslâm inancına göre Allah bir kulu severse, o kulu diğer varlıklara da sevdirebilir. Allah'ın sevmediği kimseyi de hiç kimse sevmez. Bu durum bir atasözünde "Allah'ın sevmediğini kul da sevmez ." (Tülbentçi, 1977: 51) şeklinde ifade edilmektedir. Ayrıca Allah'ın subûti sıfatlarından biri olan irade sıfatı gereği O'nun iradesine müdahil olmak yersizdir. Çünkü:

"Allahtan gelene karşı durulmaz." (Soysal, 1971: 38),

"Allah'tan gelene kul da razı." (Soysal, 1971: 38),

"Allah ne verir de yer götürmez." (Soysal, 1971: 37)

"Allahın verdiği kul alamaz." (Soysal, 1971: 37),

"Allah vermeyince, kulun elinden ne gelir." (Soysal, 1971: 38),

"Allah ilmi dileyene, malı dilediğine verir." (Soysal, 1971: 37) "De ki: Ey mülkün sahibi olan Allah'ım, sen mülkü kime dilersen ona verirsin. Mülkü kimden dilersen ondan alırsın." (Âl-i İmran 3/26).

"Allah emretmeyince sırat geçilmez." (Soysal, 1971: 36),

"Fellahın dediği olmaz, Allahın dediği olur." (Soysal, 1971: 181),

"Allah isterse bir kulunun işini, mermere geçirir dişini; Allah istemezse bir kulunun işini, muhallebi yerken kırar dişini." (Soysal, 1971: 37),

"Allah'sız çöp başı deprenmez." (Komisyon, 1996: 40),

"Allah'ın öldürmediğini kul öldüremez." (Gökçeoğlu, 1997: 54),

"Allah emretmeyince kuş kanadını kıpratmaz." (Soysal, 1971: 36),

"Altı olur, yedi olur, hep Allah'ın dediği olur." (Soysal, 1971: 40),

"Ayağımı çelen taş, onu da Allah'tan bilmeli." (Soysal, 1971: 63),

"Allah vermeyince, Peygamber satmaz." (Soysal, 1971: 38) denilmekle birlikte Kulun sorumsuz olmadığını ifade etmek için de "Fıkaralık Allah'tan, burnunun pisliği senden." (Soysal, 1971: 181) şeklinde bir ayrıma gidilmiştir.

3) Allah'ın Kudreti

İslam inancına göre Allah'ın Subûti sıfatlarından kudret sıfatı her şeyi kuşatmıştır. Her şey Allah'ın elindedir. Konuyla ilgili atasözlerinde Allah'ın dilediği her şeyi yapacak kudrette olduğu ve buna da kimsenin karşı gelemeceği belirtilmektedir:

"İndirici bindirici bir Mevla." (Soysal, 1971: 237),

"Her şey yed-i ilâhiyededir." (Tülbentçi, 1977: 287),

"Allah yapar ne yaparsa." (MKGM, 1981: C.1, 23),

"Takdir-i Hudâ kuvvet-i bazu ile dönmez." (MKGM, 1981: C.2, 131),

"Allah adamı kaptan kaba kotarır." (Soysal, 1971: 36),

"Bir şem'a ki Hak yaka, cihan üflese sönmez." (MKGM, 1981: C.1, 64)

atasözü "Kur'an'ın Tevbe, 9/32 ve Saff, 61/8. surelerindeki ayetlerin mealidir.

4) Vahdaniyyet

Allah'ın zâtî sıfatlarından olan ve tekliğini, birliğini ifade eden bu sıfat, "Yalnızlık Allah'a yaraşır." (Soysal, 1971: 407) atasözüyle karşılanırken, "Yalnızlık Allah'a vergi, onun da melekleri var." (Soysal, 1971: 407) atasözüyle ise, beşer aklının bu tekliği anlamadaki aczini görülmektedir.

Meleklerle İman

1) Melek

“Az harcarsan olursun melek, çok harcarsan olursun helek.” (Komisyon, 1996: 55),

“Az uyku, az yemek insanı eder melek; çok uyku, çok yemek insanı eder helek.” (Komisyon, 1996: 55),

“İtin olduğu yere melek girmez.” (MKGM, 1981: C.2, 39).

2) Azrail (a.s)

Hiç kimse ne vakit öleceğini bilmediği için, “Evinin temiz tut misafirin gelir, kendini temiz tut ölüm (Ezrail) gelir.” (Komisyon, 1996: 119) denilmiştir. Ayrıca Azrailin ürkütücü gücünü, aman yaman dinlemeyeceğini, ona mazeret beyan etmenin yararsızlığını şu sözler ortaya koymaktadır:

“Ezrail’in dansını kurt yemez.” (Komisyon, 1996: 120),

“Azrail gelince oğul uşak sormaz.” (Aksoy, 1981: C.1, 15),

“Azrail’e bahane bulunmaz.” (Soysal, 1971: 68), ölümünden kaçılmayacağını vurgulayan bu sözlerin yanısıra insan soyunun yahut neslin devamıyla bir çeşit ölümsüzlüğün elde edilebileceği de şu sözlerle ifade edilmiştir:

“Doğuran avrat Azrail’i yenmiş.” (Komisyon, 1996: 96),

“Giden Gülsüm, gelen Gülsüm, Azrail ettiğin bulsun.” (Tülbentçi, 1977: 249). Bütün bunlardan sonra şu söz, Azrail’in de neticede Allah’ın can almakla görevlendirdiği biri olduğunu teslim eder:

“Azrail de emir kulu.” (Soysal, 1971: 68).

3) Münker-Nekir (Sorgucu melekler)

“Kıl namazı, tut orucu, gelmez sorucu.” (Komisyon, 1996: 158).

Kitaplara İman

1) Kur’an

“Okuduğun kitap ise göneneyim dillerine.” (Tülbentçi, 1977: 439).

“Ulular sözü Kur’an’a girmez illa yanınca yürür.” (Tülbentçi, 1977: 527). Kitabın değerini ifade eden bu sözlerden başka Kur’an öğretimine dair şu sözle de eğitim öğretimin sırayla gerçekleşeceği ifade edilmiştir:

“Elif demeden fergaba çıkılmaz.” (Soysal, 1971: 159) Bilindiği üzere Arap elif-bası elif harfiyle başlar. Bu sözdeki “fergab” ise 114 sureden oluşan Kur’an-ı Kerim’in 94. suresi (İnşrah)nin son ayeti (8.)nin son lafzıdır. Bu durumda elifi öğrenmeden okumanın işaret edilen düzeye gelmesi söz konusu olamaz denilmiştir. Ayrıca Kur’an okumanın sürekliliği de şu sözle teşvik edilmiştir:

“Et yersen hayatın farımaz, çalgı dinlersen aşkın farımaz, kitap okursan dinin farımaz.” (Komisyon, 1996: 118).

Peygamberlere İman

“Kimse kendi memleketinde peygamber olmaz.” (Aksoy, 1981: C.2, 297)

1) Hz. Musa

“Her Musa’nın bir Firavunu var.” (MKGM, 1981: C.2, 18), “Her Firavun’un bir Musa’sı olur.” (Tülbentçi, 1977: 283), “Her Musa’nın bir Firavunu var; Her Firavun’un bir Musa’sı.” (Gölpınarlı, 1977: 156).

2) Hz. Süleyman

“Dünya Hazret-i Süleyman’a kalmamış.” (Soysal, 1971: 148).

“Karınca kendi yuvasında Süleyman’dır.” (Soysal, 1971: 265).

“Mühür kimdeyse Süleyman odur.” (Soysal, 1971: 324).

3) Hz. Eyüp

“Eyüp sabrı, her kula müyesser değildir.” (Soysal, 1971: 179).

4) Hz. Yusuf

“Her Yusuf güzel olmaz.” (Soysal, 1971: 224).

"Kul iken adam, birgün Mısır'a sultan olur." (Soysal, 1971: 303).

5) Hz. İsa

"İsa için Musa'yı kınamazlar." (Soysal, 1971, 244).

Ahiret Gününe İman

"Altın, ahiret kapısından başka her kapıdan girer." (Soysal, 1971: 39).

"Bugün dünya, yarın ahiret." (Komisyon, 1996: 72).

"Cennet de bu dünyada, cehennem de." (Komisyon, 1996: 76).

1) Ahirete Hazırlık Niteliğindeki Sözler

"Ahiret adamı onunla lakırdı olmaz." (Tülbentçi, 1977: 36).

"Bugün dünya yarın ahiret." (MKGM, 1981: C.1, 69).

"Dünyada eken ahirette biçer." (Tülbentçi, 1977: 199).

"Cehenneme nisbetle, araf cennettir." (Soysal, 1971: 105).

"Cennet, cehennem, dünyada, hangisini kazanırsan." (Soysal, 1971: 105).

"Sevap istersen öldür yılanı, cennet istersen öldürme canı." (Komisyon, 1996: 186).

2) Ahirete Dair Konularla İlgili Olanlar

"İlim ahirete beraber gider." (Soysal, 1971: 235).

"Âlim de bir cahil de ikisi de Allah'ın kulu değil mi?" (Soysal, 1971: 35).

a) Kıyamet

"Kıyamet, (en ön) hacılarla hocalardan kopacak." (Soysal, 1971: 284).

"Kıyamette ibadet olmaz." (Soysal, 1971: 284).

"Kıyas kıyamete kalmaz." (Komisyon, 1996: 158).

"Yarın kıyamette hakkım olsun!" (Tülbentçi, 1977: 551).

"Yarın kıyamette on parmağım yakanda olsun!" (Tülbentçi, 1977: 551).

b) Mahşer

"Beş parmağım mahşerde yakasındadır." (Tülbentçi, 1977: 108).

"Vadesi teneşir edası mahşer." (Tülbentçi, 1977: 535).

c) Cehennem

"Evinde rahat olmayan dünya cehennemindedir." (Tülbentçi, 1977: 230).

"Baş ağrısı cehennem gazabından imiş." (Tülbentçi, 1977: 96).

"Zaruret cehennem ateşidir." (MKGM, 1981: C.2, 163).

"Herkes cennete girecek olsa cehennem boş kalır." (Tülbentçi, 1977: 290).

"Benden irak olsun da isterse cehenneme direk olsun!" (MKGM, 1981: C.1, 55).

"Dostun udu cehennem odundan beterdir." (Komisyon, 1996: 98).

"Elin arı, Allahın narından çetindir." (Soysal, 1971: 160).

d) Cennet

"İbadetle cennete girilmez, kalb-i selim lazım."/"İbadetle cennete girilmez, meğer yürek arı ola." (Soysal, 1971: 231) Bu söz Kur'an'da Şuara, 26/89 ayetinde geçmektedir.

"Gönül cenneti ister ama günah koymaz." (Komisyon, 1996: 127).

"Dünya kâfirin cennetidir." (MKGM, 1981: C.1, 107).

"Kabak deyip geçme cennet taamıdır." (Tülbentçi, 1977: 326).

"Rahat istersen cennette, denmiştir." (Tülbentçi, 1977: 460).

"Dayak cennetten çıkmaz." (Aksoy, 1981: C.1, 197).

"Dayak cennetten çıkmaz, iyi olsa çıkmazdı." (MKGM, 1981: C.1, 89).

"Lodos cehennemden, poyraz cennetten gelirmiş." (Tülbentçi, 1977: 405).

“Yaz cennetin, kış cehennemini nişanesidir.” (MKGM, 1981: C.2, 153).

Kaza ve Kaderin Allah’tan Geldiğine İman

1) Kader

Kader konusu kelim ilminin en önemli konularındandır. Bu yazıda böylesine önemli bir konuyu tam manasıyla değerlendirmek mümkün olamayacağından sadece konuyla ilişkisi tespit edilmiş olan atasözlerini sıralamakla yetinilmiştir.

“Kader de de, dur.” (Soysal, 1971: 256).

“Kaderde varsa, olur.” (Soysal, 1971: 256).

“Kadere gaddarlık olmaz.” (Soysal, 1971: 256).

“Kaderim olsa anamdan kız doğardım.” (Soysal, 1971: 256).

“Kaderinde varsa, kaşığına çıkar.” (Soysal, 1971: 256).

“Kaderin yaptığını kimse yapamaz.” (Soysal, 1971: 256).

“Kader olmayınca kadir bilinmez.” (Soysal, 1971: 256).

“Kadersiz köpek, kurban bayramından evvel ölür.” (Soysal, 1971: 256).

“Takdirde neyse, o olur.” (Soysal, 1971: 379).

“Takdirde yazılan, tedbirle bozulmaz.” (Soysal, 1971: 379).

“Takdire rızadan gayri çare olmaz.” (Soysal, 1971: 379).

“Takdirin yaptığını tedbir bozamaz.” (Soysal, 1971: 379).

“Adın kadir olacağına kaderin kader olsun!” (Komisyon, 1996: 30).

“İlk yazısı nasılsa arka yazısı da öyle olur.” (Soysal, 1971: 236).

“Alında yazılan görülür (başa gelir).” (Soysal, 1971: 34).

“At kaderi, it kaderi, ille de avrat kaderi.” (Komisyon, 1996: 50).

“İvme ile ermez bir kul murada, ne kadar ivse olmaz mukadderden.” (Soysal, 1971: 251).

“Kadın kısmı kara yazılıdır.” (Komisyon, 1996: 149).

“Erliyi eri döver, ersizi Tanrı döver.” (Komisyon, 1996: 114).

“Kul yazısın, baş sızısın çeker.” (Soysal, 1971: 167).

“Kaderde varsa görülür.” (MKGM, 1981: C.2, 42).

“Allah’tan yazılmış, başa gelecek.” (MKGM, 1981: C.1, 24).

“Kadere karşı gidilmez.” (Tülbentçi, 1977: 327).

“Allah’tan sıska ne yapsın muska.” (Aksoy, 1981: C.1, 130).

“Kadere iman eden kederden emin olur.” (MKGM, 1981: C.2, 42).

2) Kaza

Bilindiği üzere kaderin tecellisi olan kaza kavramı da kader gibi kısa bir değerlendirme ile geçiştirilemeyecek bir kavramdır. Bu yüzden kazaya ilişkin atasözlerini de tıpkı kaderde olduğu gibi sıralamanın uygun olacağı düşünülmüştür.

“Allah ne verir de kulu görmez.” (Soysal, 1971: 37).

“Nazar Allah’ın emrini bozar.” (Soysal, 1971: 327).

“Kaza, bağıra bağıra gelmez.” (Soysal, 1971: 271).

“Kulun dediği olmaz.” (Soysal, 1971: 304).

“Kul azmazsa kaêa yürümez.” (Komisyon, 1996:167).

“Şöyle olur, böyle olur; hep Allah’ın dediği olur.” (Soysal, 1971: 378).

“Allah dokuzda verdiğini sekizde almaz.” (Aksoy, 1981: C.1, 128).

“Allah kuluna nefesi sayı ile vermiş.” (Tülbentçi, 1977: 49).

“Az yaşa çok yaşa akıbet gelir başa.” (Tülbentçi, 1977: 85).

“Her zararda bir hayır vardır.” (Soysal, 1971: 225).

“Hayır işi uzat, şerre dönsün; şer işi uzat, hayra dönsün.” (Komisyon, 1996: 190).

“Hayırlı iş, dura dura şerre döner.” (Soysal, 1971: 210).

Sonuç

Atalar sözü evlada miras kalır. / Atalar sözü evlada mirastır. (Soysal, 1971, 55), Atalar sözü tutan, yüce dağlar aşar. (Soysal, 1971, 55), Atalar sözü tutmayan yabana atılır. (Soysal, 1971, 55), Atasözü tutmayanın yolu ya teke (çalıcı domuz) gider, ya büke(vahşi hayvanlar ormanına) gider. (Soysal, 1971, 55), Atasözü tutmayan ok gibi atılır. (Soysal, 1971: 55) gibi hükümlerle değerlerine dikkat çekilen atasözlerimiz toplumsal yaşayışı aksettiren çok kıymetli kültür kaynaklarıdır. "Atasözlerini incelediğimiz zaman; o ulusun yaşamı nasıl gördüğünü, insana nasıl ve niçin değer verdiğini, hangi toplumsal kural ve ilkelere uyulması gerektiğini anlarız. Bu bakımdan atasözleri bir ulusun karakterini yani ulusal niteliklerini belirleyen temel öğelerdir". (Çotuksöken, 1979: 7). Ayrıca bu sözlerin, bir toplumun yaşam felsefesini anlatan kesin yargı niteliğinin yanında "güzel buluşlarla, parlak nüktelerle, ince alaylarla, sert taşlamalarla dolu" olduğu da görülmektedir. (Aksoy, 1981; C.1, 27).

Nitekim bugünün dünyasında atasözleri konusunda çeşitli açılardan yürütülen derleme, inceleme ve araştırmalar, "parémiologie" denilen bir ilim dalının doğmasına yol açmıştır (Oy, (1992), C.4, 44).

Halk Bilimi çalışmalarımızın önemli kaynaklarından olan atasözleri Orhun kitabelerinden başlamak üzere Kaşgarlı Mahmut'un eserinde ve Güvahi başta olmak üzere pek çok divan şairinin şiirlerinde yerini almıştır. Bu sözler milletimizi tarihten günümüze taşıyan dilimizin en veciz örneklerindedir. Bozkurt Güvenç "Türk Kimliği" adlı eserinde milli kimlik boyutlarımızı Vatan←→Toplum←→Kültür←→Din←→Dil gibi varlık simgelerinin birliği ya da ortaklığı olarak yorumlamaktadır. (Güvenç, 1994: 34) Bütün bunları dikkate alarak atasözlerimizin Türk insanının iman anlayışına tanıklık eden örneklerini seçmek suretiyle sözü edilen milli kimlik boyutlarından kültür, din, dil unsurları bir arada değerlendirilmeye çalışılmıştır. Çünkü bu sözlerle "Atalar sözü kitabidir, yabana atılmaz." (Soysal, 1971: 55), "Atalar sözü Kur'an'a girmez amma, Kur'an yanınca lök lök yelişir." (Soysal, 1971: 55) denilmiştir. Bütün bunlardan sonra atasözleri ve din arasındaki bağlantıyı şu şekilde de özetlemek mümkündür:

1. Atasözlerinin pek çoğu öğüttür, din de öğüttür.
2. Atasözleri hikmetlidir, din de hikmettir.
3. Atasözleri hüküm bildirir, dinin de hükümleri vardır.
4. Atasözleri uyarıcıdır, din de uyarır.
5. Atasözleri vecizdir, dinin kaynağı Kur'an'ın önemli özelliklerinden biri de icâzâne olmasıdır.

6. Son olarak atasözleri, kitabî olanla avamî olanın köprüsüdür. Bu yüzden aydınımızın halkını anlaması ve "kendi mes'eleleri"nin halkta nasıl yankı bulduğunu izlemesi için en güvenilir araçlardan biridir. Bu araçtan yararlanmak suretiyle halkla aydın arasında zaman zaman daha çok açılan mesafenin kapatılabilmesi mümkün olabilir. Çünkü bu toplumsal bir problemimizdir. Bu probleme dikkat çeken Akif: Süleymaniye Kürsüsünde adlı şiirinde;

"Sizde, Erbab-ı tefekkürle avamın arası

Pek açık; işte budur bence vücudun yarası" (Ersoy, 1990: 239) demektedir.

KAYNAKÇA

AKSEKİ, Ahmet Hamdi; (1977), *İslam Dini, İtikat, İbadet ve Ahlak*, DİB Yayınları, Ankara.

- AKSOY, Ömer Asım; (1981), *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, C.1-3, TDK Yayınları, İstanbul.
- BAŞARAN, Selman; (1994), *Hadislerin Türk Atasözlerine Tesiri* Uludağ Üniversitesi Yayınları, Bursa.
- ÇOTUKSÖKEN; Yusuf; (1979), *Atasözlerimiz*, Alaz Yayınları, İstanbul.
- ERSOY, Mehmet Akif; (1990), *Safahat*, Huzur Yayınları, İstanbul.
- GÖKÇEOĞLU; Mustafa; (1997), *Kıbrıs Türk Atasözleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Galeri Kültür Yayınları, Lefkoşa.
- GÖLPINARLI, Abdalbaki; (1977), *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İnkılap ve Aka Yayınları, İstanbul.
- GÜLER, İlhami; (1998), *Allah'ın Ahlakiliği Sorunu*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara.
- GÜVENÇ, Bozkurt; (1994), *Türk Kimliği, Kültür Tarihinin Kaynakları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- KILAVUZ, A. Saim; (1987), *Anahatlarıyla İslâm Akaidi ve Kelam'a Giriş*, Ensar Neşriyat, İstanbul.
- Komasyon; (1996), *Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler*, C.1, TDK Yayınları, Ankara.
- KÜLEKÇİ, Numan; (1997), *Esmâ-i Hüsnâ Şerhi/İbn İsbâ Saruhânî*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Milli Kütüphane Genel Müdürlüğü, (MKGM), (1981), C. 1-2, *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, MEB Yayınları, İstanbul.
- Milli Kütüphane Başkanlığı, (MKB), (1981), C. 1-2, *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, MEB Yayınları, İstanbul.
- OY, Aydın; (1992), "Atasözü" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.4, ss. 44-46, TDV yayınları, İstanbul.
- TOPALOĞLU, Bekir; (1995), "Esmâ-i Hüsnâ" maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.11, ss. 404-418, TDV Yayınları, İstanbul.
- TURAL, Kemal Sadık; (1992), *Kültürel Kimlik Üzerine Düşünceler*, Ecdad Yayınları, Ankara.
- TÜLBENTÇİ, Feridun Fazıl; (1977), *Türk Atasözü ve Deyimleri*, İnkılap ve Aka Kitapevleri, İstanbul.
- YAZICI, Numan; (2003), *Arapça-Türkçe/Türkçe-Arapça Atasözleri ve Deyimler*, Rağbet Yayınları, İstanbul.
- YAZIR, Elmalılı Hamdi; (1992), *Hak Dini Kur'an Dili*, Azim Yayınları, İstanbul.